

№6(14)

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЖУРНАЛ

Університет

ЛИСТОПАД – ГРУДЕНЬ 2006

Редакційна колегія:

Юрій Алексеев

(головний редактор)

Абенсур Ж. (Франція)

Бойко О.Д.

Буслинський В.А.

Віднянський С.В.

Гайдуков Л.Ф.

Іллюшин І.І.

Маслов В.С.

Наулко В.І.

(заступник головного редактора)

Рижко В.А.

Сергієнко Л.П.

Скрипка П.І.

Слосаренко А.Г.

Старіков І.М.

Чайковський К. (Польща)

Редакція:

Коваленко О.М.

(відповідальний секретар)

Гржибовський О.Ю.

Казимірова І.А.

Левикін В.В.

Видається
Київським славістичним
університетом

Виходить
з 2004 року 6 разів на рік

Рекомендовано до друку на
засіданні Вченої ради КСУ
(протокол: № 4 від 30.11.2006)

© Київський славістичний університет, 2006.
© Ю.М. Алексеев, 2006.

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 04.07.2006 р. №0105/7 журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями "історичні науки"

З М І С Т

Колонка редактора	
<i>Юрій Алексеев</i> Чи є перспективи в українській славістики	5
Актуальна тема	
<i>Володимир Хандогій</i> Україна на шляху до Європи. Проблеми і перспективи	7
Історія. Філософія	
<i>Віталій Михайловський</i> Формування латифундії Миколая Бедриха у другій половині XV ст.	11
<i>Наталія Руденко</i> Особливості календарної обрядовості українців <i>Полісся</i>	17
<i>Олег Павлюченко</i> Сербська Одеса	33
<i>Олександр Пилипенко</i> Експорт вугілля з лівобережної України наприкінці XIX - початку XX ст.	39
<i>Тетяна Антонюк</i> Проблеми методології історії на сучасному етапі	49
<i>Ірина Пономарьова</i> Мова греків Приазов'я у зв'язку з проблемами їхнього етногенезу.	58
<i>Володимир Левикін</i> Правовий режим військового полону в Радянському Союзі у 40-50-х роках XX <i>СТОЛІТТЯ</i>	70
Слов'янські студії	
<i>Renata Król</i> Odzyskanie przed Rzeczypospolitą Kamieńca Podolskiego w 1699 r.	77
Освіта	
<i>Ольга Коваленко</i> Міжнародний конгрес "Українська освіта у світовому просторі"	94
<i>Сергій Ховрич</i> Відкриття першої вищої технічної школи в Україні	99
Наукові розвідки молодих	
<i>Наталка Закомірна</i> Господар і господиня в українській культурі (гендерний аспект)	104
Рецензії та огляди	
Г. С. Мазоха Український письменницький епістолярій другої половини XX століття: жанрово-стильові модифікації. <i>Володимир Кузьменко</i>	109
І. М. Романюк Українське село в 50-і - першій половині 60-х рр. XX століття. <i>Сергій Кляпчук</i>	113

Е К С П О Р Т В У Г І Л Л Я Т Л П Р О Д У К Ц І І
Г І Р Н И Ч О Ї П Р О М И С Л О В О С Т І з
Л І В О Б Е Р Е Ж Н О Ї У К Р А І Н И Н А П Р И К І Н Ц І
X I X - Н А П О Ч А Т К У X X с т .

Олександр

Пилипенко

Із переходом Росії до розвитку капіталістичних відносин відбувається бурхливий розвиток кам'яновугільної та гірничої промисловості у її південних губерніях. Обсяги видобутку кам'яного вугілля та руди в губерніях Наддніпрянської України зростає у десятки разів, і це дало можливість Росії уже наприкінці XIX ст. скласти серйозну конкуренцію на міжнародних ринках. Але експорт продукції нових галузей промисловості зустрічався дуже часто зі значними перешкодами.

Так, наприклад, 14 грудня 1909 р. у м. Києві відбувся з'їзд представників промисловості і торгівлі з приводу зворотного завезення до Росії заліза, проданого південними заводами на експорт. Член ради І.І. Ясюкович дослідив це питання і з'ясував, за даними М. П. Лангового, що це "зловживання" здійснювалося на законній підставі - згідно з пунктом 5 ст. 474 Митного статуту, що дозволяв зворотне безмитне ввезення в Росію товарів російського походження, які засвідчуються клеймами, накладеними на них, або сертифікатами про російське походження, за умови, що при вивезенні товарів брались дозволи на зворотне їх увезення. Тобто для скасування зворотного ввезення заліза необхідні

були зміни в законодавчому порядку статті 474 Митного закону. М. П. Ломовий запропонував промисловцям звернутися до міністра промисловості і з колективною заявою ввійти до Державної думи з відповідним законопроектом. Мотивувалося це тим, що зазначене явище дезорганізує торгівлю залізом.

Указано було також на той факт, що подібне відбувалося з цементом, який був проданий у Сінгапур. Цемент був туди відправлений на іноземному пароплаві, там перевантажений на російський і завезений до Владивостока для того, щоб обійти закон про великий каботаж. З'їзд запропонував уряду не дозволяти зворотного ввезення виробів металургійної і механічної промисловості. Така операція може бути дозволена лише за наказом виробника цих товарів, а не відправника і покупця, лише в той порт чи суходільну митницю, через які вони були вивезені. Митним службам було запропоновано вимагати свідоцтво на зворотне ввезення виробів з російськими клеймами [1]. При цьому свідоцтва на зворотне ввезення повинні були видаватися митницями лише за згоди на це виробника товарів. Важливе значення для розвитку експортної торгівлі України і Росії мало будівництво спеціалізо-

ваних портів. Серед них можна виділити Маріупольський порт, який мав велике значення для металургійної та вугільної торгівлі. Він зручно розташувався на південно-західному узбережжі Таганрозької затоки Азовського моря, між косами Біло-Сарайською і Ляпіною.

Поруч із морським портом, у Зіnceвій балці, протягом 1886-1889 рр. існувала гавань для малотоннажних суден в гирлі ріки Кальміус. Порт замерзав не більше двох з половиною місяців на рік - з грудня до початку березня. Маріуполь мав найбільш глибокий порт Азовського моря. Значення цього порту було визначено історією і прогресивністю його діяльності. Після завершення будівництва першого басейну глибиною у 14 футів у 1889 р. вивіз донецького вугілля визначився в 10 млн. пудів. Через 7 років вантажообіг порту склав 26 млн. пуд. Після завершення нової вугільної гавані у 1901 р. вантажообіг досяг 45 млн. пудів.

За винятком 2-х років (1905-1906) вантажообіг порту швидко зростав і сягнув у 1908 р. 93,7 млн. пудів, а в 1909 р. - 118 млн. пудів. Одночасно з розширенням гаваней, починаючи з 1899 р., у Маріуполі були проведені землечерпальні роботи для поглиблення як самого порту, так і підвідного до нього каналу, з метою досягнення глибини 18,21 і 24 фути. На цьому наполягало міністерство торгівлі і промисловості в своєму поданні до законодавчих органів. Однак деякі з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії наполягали на поглибленні басейнів Маріупольського порту і підвідних до нього каналів до 28 футів, а Керч-Єнікальської протоки - до 28 футів. Лише за таких умов, на думку розробників проектів, до набережних Маріупольського порту могли підходити судна з осадкою у 24 фути і місткістю

у 6 000 тонн. Унаслідок цього знизились морські фрахти, і Південна гірничо-промисловість отримала можливість конкурувати на світовому ринку вугілля і виробів металургії [2,9].

Варто зазначити, що до 1909 р. підвідні канали довжиною 8 верст не давали можливості досягати встановлених для них глибин і зазнавали сильних заносів. Так, до 1909 р. фактична глибина каналу у прибережній частині трималась не більше 17-18 футів замість 21 фути, що вкрай несприятливо позначалося на вивізних операціях порту. Після реконструкції водна площа Маріупольського порту разом із захисними огорожувальними спорудами мала розміри 163 000 кв. сажень у аванпорті, 91 250 кв. сажень - у старій гавані і 64 000 кв. сажень у новій вугільній гавані [3, 9].

На набережних старої гавані були встановлені гідравлічний кран підйомною силою у 30 тонн, два гідравлічних вугленавантажувачі, замість дерев'яної естакади в новій гавані облаштовані металева естакада для навантажування вугілля, елеватор і естакада системи Гунта для вивантаження руди. Навантаження хліба в судна, яке здійснювалося вручну, було замінено механічними засобами. За підрахунками інженерів, Маріупольський порт можна було перетворити на глибоководний порт із глибиною до 30 футів. Для порівняння: глибина рейдів Ростова-на-Дону і Таганрога не перевищувала 22 фути, до того ж рейд був віддалений від Ростова на 100 км і від Таганрога на 40 км. Рейди Таганрога були недостатні для того, щоб експортований антрацит і зерновий хліб скоротили накладні витрати закордонної російської торгівлі.

До Азовського моря тяжіли українські області, а після будівництва залізничної колії Міллерово-Саратов експорт середнього Поволжя і Південного

Сибіру, з'єданого з Росією залізницею від Саратова через Уральськ до Семипалатинська, було скеровано до Маріуполя. Основним заняттям південних регіонів України було землеробство, яке вимагало для свого розвитку менших початкових витрат, аніж промисловість. На нових площах, які не використовувались віками, виникли землеробські господарства, що давали надлишок хліба для експорту. До Маріупольського порту тяжіла й найпотужніша з українських промислових областей, де була зосереджена гірничо-промисловість. Споживчі потреби головних галузей вугільної і металургійної промисловості значною мірою перевищували потреби внутрішнього ринку. Вони постійно збільшували видобування, і це явище мало стихійний характер.

Продуктивність праці вугільних копалин Донецького басейну складала: у 1905 р. - 908 млн. пуд., у 1906 р. - 1 264 млн. пуд., а в 1909 р. - понад 1 555 млн. пуд. Продуктивність металургійних заводів щодо основного виробництва чавуну складала 70 % виробництва усіх доменних печей. Щодо антрациту, то його у 1909 р. було видобуто 242 млн. пуд. за потреби, за даними спеціальної комісії з'їзду, у 142,5 млн. пуд. [4].

Будувались нові шахти з продуктивністю в декілька десятків мільйонів пудів, наприклад, у Должинському антрацитовому районі. Не маючи можливості реалізувати продукти свого виробництва на внутрішньому ринку, гірничо-промисловці і керівники підприємств звертали свою увагу на закордонний ринок. Дослідження умов експорту донецького антрациту дали фахівцям підстави розраховувати на широкий збут цього продукту в країнах Середземного моря і, головним чином, в Італії. ХХХ з'їзд гірників півдня Росії відбувся в лютому 1906 р. ум. Харків [5,74].

Програма з'їзду передбачала:

1. Вироблення статистичних даних про промисловість кам'яновугільних і соляних копалин, залізних рудників і металургійних заводів, про розмір вивозу продукції залізницею.
2. Аналіз тогочасного стану кам'яновугільної, залізної і соляної промисловості півдня Росії, ринків збуту продукції південної гірничої і гірничозаводської промисловості в Росії і за кордоном.

У листопаді 1908 р. ХХХІV з'їзд гірничо-промисловців подав до уряду клопотання про спорудження залізничної магістрального типу від станції Штерівка Катеринославської залізниці, яка була центром найбільш інтенсивних відпрацьовань антрацит), до Маріуполя. Інша пропозиція стосувалася поглиблення портів. Мотивували вони це прохання тим, що постійно збільшувалася кількість вугільних копалин і використовувалися більш продуктивні знаряддя праці. Продовження лінії від Штерівки до Луганська, на думку авторів, дозволило б створити магістраль, якою скеровувався б до Маріуполя хлібний потік із Поволжя. Однак царський уряд мав свої плани і будував лінії до Північного Кавказу, такі, як Мілерово-Саратов, Таганрог-Сартана-Розовка. Вантажі спрямовувалися до Маріуполя чотирма напрямками. Вантажообіг, за даними Катеринославської залізниці, протягом п'яти наступних років досягнув 1200 вагонів на добу, а річний вантажообіг порту в 1913 р. сягнув 150 млн. пуд.

Для порівняння: у 1908 р. вантажообіг порту складав 118 млн. пуд. Басейн Середземного моря поглинав понад 1 млрд. пуд. твердого мінерального палива [6, 106]. У той же час хлібний вантажообіг складав 300-350 млн. пуд. на рік. Слід зауважити, що половина всіх хлібних вантажів, що перевозились

Історія. Філософія

Катеринославською залізницею, вивозилась за кордон через Маріупольський порт. Пропонувалось створити Азовське товариство Рязансько-Уральської залізниці, яке б займалось вивезенням хліба із Сибіру. Передбачалось відвоювати 10 % ринку Середземноморських країн, тобто постачати 100 млн. пуд. вугілля і антрациту на рік і 10 млн. пуд. на місяць. Із цією метою гірників закликали тимчасово терпіти певні витрати. Рада З'їзду гірників відрядила гірничих інженерів до Італії. За даними цих відряджених інженерів, у 1909 р. порівняно з 1908 р. експорт Миколаївського порту збільшився на 49,2 млн. пудів, головним чином за рахунок залучених хлібних вантажів. Миколаєву вдалося відволікти у 1908 р. навіть сибірський хліб від північних портів імперії [5,45].

Фахівцями на з'їзді діячів водних шляхів сполучення пропонувалось також збільшити канал Керч-Єнікале. Цим також опікувалось товариство сприяння російському торговому мореплавству. Комерційний порт у Севастополі особливим наказом Ради міністрів вирішено було закрити для торгових суден, перефільювати його виключно для військових завдань і використовувати як військову фортецю.

У 1912 р. пристані пароплавних товариств перенесли в стрілецьку бухту. Комісія XXXIV з'їзду представників залізничної і марганцевої промисловості констатувала, що стан залізничної, а особливо марганцевої промисловості України в 1909 рр. був важким [6, 108]. Про це свідчать дані вивозу продукції ЦІЄ ПРОМИСЛОВОСТІ

Вивіз руди	Фактич. вивіз 1907р.	1908 р. (млн.пуд.)	1909 р. (млн. пуд.)	1910 р. (млн. пуд.)
Криворізький басейн	241	213,7	218,3	232,2
утому числі за кордон	55,4	33,4	30,6	35,0
Керченський район	0,5	0,8	0,3	
Донецький басейн	1,2	1,3		
Марганець нікопольськ.	15,4	7,9	11,0	
Утому числі за кордон	5,2	3Д	5,0	
Марганець кавказький	3,6	0,8	1,0	
Сірчаний колчедан	0,4	0,9	1,0	
Усього:	262	225,5	250,0	

Джерело: Складено за: ЦЦІАУ, ф.2161, оп.1, спр.10 Совет съезда горнопромышленников юга России г.Харьков. Оригиналлы и черновики статей, сданных

в набір для напечатання в журналі "Горнозаводское дело". - Арк.53.

Тогочасні спеціалісти відзначали відносний занепад вивозення залізної руди за кордон. Це було зумовлено кризою металургійної промисловості в Західній Європі. В 1910 р. починається певне покращення ситуації, особливо в Німеччині. Тому виникла можливість для експорту залізної руди у великій кількості. Перешкодою для експорту також слугувала заборона вивозу руди через митниці Царства Польського. Тому спеціальною комісією було визнано за необхідне, щоб уряд переконався в тому, що добування залізної руди в Кривому Розі більш доцільне, ніж у інших регіонах, і дозволив рудо-промисловцям безперешкодно вивозити руду до Силезії. Члени комісії мотивували таку необхідність очевидною вигодою для вітчизняних промисловців і тим, що ціни на світовому ринку постійно падали, а власні заводи не могли переробити ту кількість руди, яка добувалася в Кривому Розі.

1909 р. не виправдав сподівань експортерів. До середини року вони очікували покращення світової кон'юнктури, збільшення споживання металу, в зв'язку з дуже позитивним розвитком промисловості і великим врожаєм, що давало можливість селянам закуповувати вироби із заліза. Тому цифри виплавки чавуну і виробництва болванок готово-

го продукту в першому півріччі 1909 р. дали збільшення проти першої половини 1908 р. відпуску на ринок готового металу і незначне збільшення за весь період. Але вже щодо чавуну в першому півріччі цього року було констатовано зменшення відпуску. У другій половині 1909 р. відбулося очікуване падіння цін на метал. Особливо скоротився попит на нього з боку внутрішнього ринку, суттєво зменшилась кількість урядових замовлень. Але через це українські заводи, на відміну від інших заводів імперії, збільшили виробництво металу.

Це раптове "стискання" внутрішнього ринку було небезпечним для залізобудівних заводів, оскільки воно в часі збігалось із погавленням залізничної промисловості в Західній Європі і Північній Америці. Тому український експорт металу мав певні ускладнення. Комісія, яка працювала на XXIV з'їзді гірників Півдня Росії із залізної промисловості, на підставі даних, які надійшли із заводів, констатувала велику кількість вивозу продукції доменних і залізобудівних заводів в 1910 р. [7, 24]. Врахувавши рекомендації з'їзду в січні 1910 р. уряд переглянув тарифи на чавун, залізо, сталь і залізо не в сплаві - всього 32 номенклатури. Було також прийнято рішення встановити митну охорону виробництва сільськогосподарських машин і обладнання.

	Чавун		Вилиті болванки		Готова продукція		Готові вироби	
	Виплавка	Відпр. на ринок	Виробництво	Відпр. на ринок				
Доменні заводи	140 450	46 490	99 950	2 125	85 675	83 355	8 105	5 660
Переробні заводи			8 000	1 250	7 600	6 350	2 650	2 430

УСЬОГО	140 450	46 490	107 950	3 375	93 275	89 705	10755	8 090
--------	---------	--------	---------	-------	--------	--------	-------	-------

Джерело: Складено за: ЦЦАУ, ф.2161, оп.1, сир.10 Совет съезда горнопромышленников юга России г. Харьков. Оригиналы и черновики статей, сданных в набор для напечатания в журнале "Горнозаводское дело".

Перша світова війна мала руйнівний вплив на економіку України. Майже повністю припинилася зовнішня торгівля, завмерли величезні чорноморські порти. Війна відірвала від продуктивної праці 4 млн. жителів України. Лише в 1914 р. були мобілізовані на фронт 30-40 % робітників кам'яновугільної промисловості Донбасу. Заводи і фабрики збільшували замовлення і скорочували виробництво предметів широкого вжитку. В 1917 р. у середньому на 28 % скоротилося виплавляння металу на металургійних заводах, у 1916 р. видобуток залізної руди скоротився проти 1913 р. на 21 %, а в 1917 р. - майже вдвічі - на 46,2 %. Після деякого поживлення занепадала й кам'яновугільна промисловість Донбасу. Так, у 1916 р. видобуто вугілля 28,7 млн., а в 1917 р. - 24,8 млн.

Значно знизилася продуктивність праці робітників залізорудної промисловості півдня. Середньорічний видобуток на одного робітника знизився із 303,4 т у 1913 р. до 169 т у 1917 р., що становило лише 55,7 % видобутку 1913 р. Протягом 1917 р. продуктивність праці в марганцевій промисловості знизилася на 28,1 %. Катастрофічно зменшувався випуск продукції хімічної, текстильної, харчової та інших галузей промисловості.

Внаслідок першої світової війни зазнало великого руйнування й сільське господарство. Від виробництва була

відірвана більшість чоловічого населення. Загальна посівна площа в Україні у 1917 р. становила 19 млн. га, або зменшилася порівняно з 1914 р. на 21,3 %. Середня врожайність продовольчого хліба й вівса разом узятих у 1917 р. порівняно з 1916 р. знизилася з 10,2 до 9 ц/га, тобто на 11,8 %, основної продовольчої культури (пшениці) - на 11 %. Валовий збір зерна порівняно з 1913 р. знизився до 200 млн. пуд [8, 599].

Такі специфічні умови воєнного часу, як гострий паливний голод, занепад металургії, продовольча криза, що безперервно посилювалася, були найтісніше пов'язані зі станом залізничного транспорту, значним руйнуванням залізничних колій, мостів, вокзалів, рухомого складу - паровозів і товарних вагонів. Внаслідок руйнувань, заподіяних транспортному господарству, скорочувались обсяги перевезень. Нестримна інфляція та зростання державної заборгованості зробили ще тяжчим становище широких верств працюючих. На 1915 р. офіційний курс карбованця знизився до 80 коп., а на кінець 1916 р. - до 55 коп. Набагато більше зменшилася купівельна спроможність карбованця, яка, за офіційними даними, на 1 березня 1917 р. знизилась майже в 4 рази (1 крб. = 27 копійкам). За іншим джерелом, індекс зростання товарних цін уже на 1 січня 1917 р. досяг 702 (у 1913 р. він дорівнював 100), тобто купівельна спроможність карбованця знизилася до 14 коп. У наступні місяці ця тенденція прогресувала [8,600].

Частка України в зовнішній торгівлі за 1909-1919 рр. і зокрема у середньорічному експорті з Росії складала 1 489 млн. крб. Із цієї суми на українську

територію припадало 369 млн. крб. Український експорт складав близько 25 % загальноімперського експорту. Українська частка складала 1/4 експорту Росії. Річний імпорт у Росію за той же період вимірювався 1 200 млн. крб. Із цієї суми на територію України припадало товарів на 1 06 млн. крб. тобто 1/9 частки імперії. Зіставлення коефіцієнтів (1/4 - частка України в імперському вивозі за кордон і 1/9 - частка в імпорті з-за кордону) дозволяє визначити частку України у зовнішній торгівлі Росії. [9, 158]. Внутрішні райони Росії постачали 5/6 усіх фабрик на Україну і лише 2/3 - на зовнішні ринки. Таким чином, торговий баланс

України щодо внутрішньоімперських ринків залишався активним.

За даними економіста О. Попова, в 1913 р. в 11 торгових групах український експорт у 347 млн. крб. складав 23 % загальноросійського експорту, який можна вирахувати в 1 520 млн. крб. Відповідно й імпорт - 75 до 1 374 млн. крб. - 5,5 % • Слід мати на увазі, що О. Попов аналізував у цілому сільськогосподарські продукти, які поділяв на необроблені (зерно, худоба) і оброблені (цукор, борошно тощо) і продукти гірничодобувної промисловості - кам'яне вугілля, руди тощо. Тобто ці дані є дещо суб'єктивними.

Місце признач, товарів	Промислові продукти кам'яне вугілля, руди	Сільськогоспо- дарські продукти оброблені	Сільськогос- подарські продукти необроблені	Всього
За межі України	12%	44%, з них: - 28% борошно - 14% решта - 2%	44 % з НИХ: хліб ~ 36%	100% 791 млн. крб
Разом		56%		
За ім- перський кордон	2%	11% з НИХ: Цукор - 6% борошно - 5% решта - 1%	87% з НИХ: хліб - 77%	100% 369 млн. крб.
разом			98%	
У внутріш- ні райони	21%	66% з НИХ: Цукор - 44% борошно - 20% решта - 2%	13% з НИХ: хліб - 2%	100% 422 млн. крб
разом		87%		

Складено за: А. С. Попов Внешняя торговля Украины в годы империализма. - Львов, 1958. - С. П.

Розглядаючи весь український вивіз, слід констатувати: переважну більшість серед експортованих товарів - 88 % - склали продукти сільського господарства - 696 млн. крб. [10, 10]. Половину цієї цінності склали продукти промислової обробки - передусім цукрової і борошномельної промисловості. Основну масу експорту 12 % - 95 млн. крб. - склали продукти індустріального виробництва: металургійна промисловість, кам'яновугільна тощо. Загальна вартість промислових продуктів складала 781 млн. крб. - 56 % вартості українського вивозу. Незважаючи

Історія. Філософія

на несприятливі умови, Україна досягла такого ступеня економічного розвитку, за яким її експорт складався переважно з продуктів механізованої праці. Однак половину її вивозу складали хлібні продукти, причому переважно необроблені - 36 % зерна і 14 % борошна.

У 1913 р. відбулося зрушення, пов'язане з особливостями української економіки передвоєнних років із подальшим розвитком важкої промисловості, поглибленням внутрішнього рингу і з ускладненнями на світовому ринку хліба. Порівняно з 1909-1912 рр. в експорті зменшується частка сільськогосподарських товарів з 88 до 67 % і особливо необроблених - з 44 до 29 %, тобто майже на 1/3. При цьому кількість необроблених хлібних продуктів зменшувалась, незважаючи на те, що загальна вартість експорту України зросла на 28 %.

Питома вага у вивозі товарів несільськогосподарського походження зросла в 3 рази - з 12 до 33 %, а в абсолютних числах вивіз сільськогосподарської продукції збільшився з 95 до 332 млн. крб. - у 3,5 рази. В зв'язку з цим різко піднявся коефіцієнт трудомісткості експортованих товарів - з 56 до 71 %. Це зайвий раз свідчить про те, що Україна вивозила не лише сировину. Однак сільськогосподарська продукція складала стабільно 2/3-67 % вартості всього експорту, а в попередні роки - 88 %, При цьому на 1 місці стояв цукор - понад 27 %, на 2 місці - хліб і борошно - 27 % (на початку ХХ ст. - 50%) [10,11].

В імпорті ж до України, навпаки, на 1 місці була мануфактура - 36 % з Московського, Лодзинського районів, яка за вартістю дорівнювала вартості всього вивезеного з України в 1913 р. хліба. На 2 місці в імпорті були вироби з металу - 21 % всього імпорту. Ці дві групи

складали за вартістю 1/2 усіх завезених до України товарів.

Український експорт відзначався двома основними рисами - переважанням продуктів сільського господарства і великим значенням оброблених і трудомістких товарів. Перша тенденція була характерна для торгових відносин із Заходом, друга - в торгівлі з імперією. В експорті за державний кордон частка сільськогосподарської продукції в роки війни постійно піднімається до 98 %. Причому 8/9 цієї продукції складають необроблені продукти. Лише 2 % всієї вартості припадали на товари несільськогосподарського походження. Європа цікавилася переважно українською сировиною. Експорт України за імперський кордон у 1913 р. можна представити таким чином:

- промислові продукти - 54 млн. крб. (15 % всього експорту)

- сільськогосподарські продукти оброблені - 65 млн. крб.

сільськогосподарські продукти необроблені - 219 млн. крб. [10,11].

Останні складали разом 65 % експорту з України. З них 18 % припадало на цукор, 56 % на хліб, 2 % на борошно. Помітно збільшується у вивозі роль оброблених продуктів. Наприклад, цукру за кордон було вивезено в 3 рази більше, аніж у попередні роки.

Продукція важкої промисловості збільшує своє значення в експорті. Продукти сільського господарства складали 85 % всього вивозу за кордон і на 2/3 складалася із зерна. Україна отримала з-за кордону в 1913 р. продукції на 75 млн. крб., яка на 60 % складалася з металовиробів, що постачалися головним чином з Німеччини, мануфактури і кам'яного вугілля. Але кількість мануфактури була незначною, оскільки закордонні текстильні товари не мог-

ли конкурувати з російськими. У завезені на Україну товари внутрішнього імперського виробництва отримали 3/4 привезених на її територію товарів. У 1913 р. таких товарів було поставлено на 336 млн. крб. із 472 млн. крб. загальної вартості імпорту (за даними Попова, С17) [10, 11]. У 1913 р. навантаження на населення 9 українських губерній у зовнішній торгівлі також утричі було більшим, ніж на інші провінції імперії.

Показовим є те, що активність торгового балансу України виявлялася особливо в торгівлі із західними країнами. Сприяли господарському розвитку України її торгові зв'язки з Росією та спільні економічні зв'язки із закордоном. Загальна картина дореволюційної української зовнішньої торгівлі свідчить про поступове зростання в ній зовнішньоімперських ринків. В імпорті на Україну переважали вироби внутрішньоімперського походження. Значна активність торгового балансу спостерігалася лише в торгівлі із Заходом. Основу вивозу сюїадали продукти сільського господарства, переважно оброблені. У вивозі на внутрішньоімперські ринки промислові товари витісняли продукти села.

Характер стихійно виниклих торговельгосподарських зв'язків дореволюційної України з внутрішньоім-

перськими, переважно російськими, ринками більш значною мірою сприяв її промислому розвитку, ніж характер зв'язків із зовнішніми ринками. На зламі першого і другого десятиріччя ХХ ст. в українському експорті за кордон 87 % припадало на необроблені сільськогосподарські продукти і лише 2 % на товари несільськогосподарського походження. В той же час у вивозі до внутрішніх губерній - 13 % складали сільськогосподарську сировину і 21 % несільськогосподарські товари. У вивозі до імперії з року в рік все більшу роль починають відігравати продукти переробної промисловості. З хлібних продуктів Україна посилала за кордон виключно зерно, а на внутрішні імперські ринки переважно борошно і крупу. На думку П. А. Хромова, торгові відносини із центральними російськими районами стимулювали створення в Україні промислових підприємств для обробки сільськогосподарської сировини [11, 88].

Таким чином, землі Лівобережної України відігравали велику роль в експорті кам'яного вугілля і залізної руди з Російської імперії. Недоліком була недостатня участь державних органів імперії в організації зовнішньої торгівлі українських підприємств.

1. Центральный державный Историчный архив України (ЦДАУ) - Ф.216. - Оп.1. - Спр.10. Совет съезда горнопромышленников Юга России г.Харьков. Оригиналы и черновики статей, сданных в набор для печати в журнале "Горнозаводское дело".

2. ЦДАУ - Ф.216. - Оп.1. - Спр.9. Хроника Совета съездов представителей Промышленности и торговли.

3. ЦДАУ - Ф.216. - Оп.1. - Спр.9. Пояснительная записка к проекту нового бассейна Мариупольского порта. Современное состояние и значение Мариупольского порта.

4. ЦДАУ - Ф.216.1. - Оп.1. - Спр.73. Переписка Совета съезда горнопромышленников Юга России с антрацитопромышленниками о вывозе русского антрацита в Бельгию, Францию, Италию, Турцию и Египет.

5. Работы XXX съезда по вопросу об экспорте // Работы съездов горнопромышленников юга России по вопросу об экспорте. Вып. 1. Экспорт за границу продуктов горной и горнозаводской промышленности юга России. - X: Тип. Б.Бентис, 1911.

6. Работы XXXIV съезда по вопросу об экспорте // Работы съездов горнопромышленников юга России по вопросу об экспорте. Вып. 1. Экспорт за границу продуктов горной и горнозаводской промышленнос-

Історія. Філософія

- ти юга России. - X: Тип.Б.Бенгис, 1911.
7. Короткая история съездов горнопромышленников юга России. - X. - б.г.и.
  8. Лановик Б. Д. Економічна історія України і Світу. -К.: КНЕУ, 2001.
  9. Энциклопедия русского экспорта. -! 1.-Берлин: Изд-во торгпредства СССР в Герм., 1924.
  10. Попов А. С. Внешняя торговля Украины в годы империализма. -Львов, 1958,
  11. Хромов П. А. Экономическое развитие России в XIX-XX веках. - М, 1950.